

A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban

A magyar nyelvtörténet korszakolásában kialakult hagyomány szerint a kezdetektől errefelé haladva a legutolsó nyelvtörténeti korszak az újmagyar kor. Ezt egyezményesen 1772-től számítjuk, abban pedig még nagyobb egyetértés van, hogy ez a korszak napjainkig tart, tehát hogy ebben élünk ma is. Könnyen megtörténhetik tehát, hogy a nyelvtörténész kollégák nem osztják majd a véleményemet, ha most azzal kezdem előadásomat, hogy magam az újabb kori nyelvtörténeti folyamatok megfelelő értelmezésére a mostaninál sokkal alkalmasabbnak vélek egy olyan korszakolást, amely szerint az újmagyar kor nem tart máig, hanem csak 1918-ig, az I. világháború végéig, onnan kezdve pedig már a „legújabb magyar korban” vagyunk.

Ez a nyelvtörténeti korszak ugyanis gyökeresen különbözik az előzőtől. Jellegét alapvetően az határozza meg, hogy a Kárpát-medencében nemcsak Magyarországon beszélnek immár jelentős számban anyanyelvüként a magyar nyelvet, mint azelőtt, hanem több államban is, de hogy hányban és pontosan melyekben, azt nem lehet az egész időszakra érvényesen egyetlen számmal és egyetlen országlistával megmondani, hiszen a mai szlovákiai magyarok korábban Csehszlovákiában éltek, a kárpátaljaiak előbb Csehszlovákiában, majd a Szovjetunióban, ma meg Ukrajnában, a délvidékiek pedig, akik évtizedeken át mind egyazon ország, Jugoszlávia állampolgárai voltak, ma három önálló államban élnek: Jugoszláviában, Horvátországban és Szlovéniában. Tegyük hozzá ehhez, hogy ráadásul 1918 óta mind a fent említett országokban, mind Magyarországon többrendbéli földrengésszerű politikai rendszerváltás is volt, mégpedig országonként meglehetősen eltérő sajátosságokkal, és ez rendszerint nemcsak az intézményrendszer átalakításával járt együtt, hanem legtöbbször az emberek életformáját is megváltoztatta.

Ennek pedig természetes következménye volt az, hogy a nyelvhasználat sem maradhatott ugyanolyan, mint amilyen korábban volt. Hiszen az élő nyelvek, amint azt régóta tudjuk, amúgy is folytonosan változnak. Egyszer s mindenkorra lezárt nyelvtörténetük csak a holt nyelveknek van. A nyelvtörténet elméletében elég általánosan elfogadott tétel az is, hogy eseménydúsabb történelmi korszakokban, amikor sűrűn követik egymást a mélyreható társadalmi változások, a nyelv változásának is felgyorsul az üteme. Csodával lenne határos, ha a magyar nyelv kivétel volna ezalól, mégpedig éppen egy olyan meglehetősen mozgalmas időszakban, mint az utóbbi 80 esztendő.

A mostani magyar nyelvtörténeti korszak legfőbb, jellegadó sajátossága pedig az előző végéhez képest az, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem térnek

is el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban *nyelvi különfejlődésről* is beszélni mint olyan tendenciáról, amely éppen a fordítottja annak, amely az előző nyelvtörténeti korszakot jellemezte, vagyis a nyelvi egységesedésnek.

Mivel a továbbiakban magam is többször használni fogom a *különfejlődés* szót, jó, ha megmondom, mit értek rajta, még mielőtt félreértés lenne belőle. Ha ugyanis különfejlődésről hallunk, hajlamosak vagyunk ezt rögtön a legvégletesebb formájában elgondolni, úgy képzelve, hogy egy ilyen folyamat csakis oda vezethet, hogy előbb-utóbb négy-öt magyar nyelv is lesz a Kárpát-medencében, amelyeknek beszélői meg sem fogják már érteni egymást, és nem is magyarnak fogják már tartani saját nyelvváltozatukat, hanem valami egyébnek. (Ráadásul, mivel nekünk magyaroknak úgyszólván kulturális beidegződésünké vált az is, hogy az ilyen dolgokat, ha kell, ha nem, rögtön a nemzethalál perspektívájába helyezve gondoljuk el, könnyen aggodalomba ejthet bennünket a különfejlődésnek már csak az említése is, mintha attól félnénk, nehogy a szó kimondásával megidézzük.)

A nyelvi különfejlődésen azonban nem kell mindjárt a legrosszabbat érteni. A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sok minden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országonként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakulnak ki, abban én semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát látom.

Az így létrejövő változatok tehát bizonyos vonásaikban észrevehetően különböznek egymástól. Nem fog-e ez idővel mégis a magyar nyelv egységének felbomlásához vezetni, olyan értelemben, hogy a mai változatok egy idő után külön nyelvekké válnak? Véleményem szerint erre nyelvész már csak azért sem tudhat válaszolni, mert ez csak nagyon kis mértékben nyelvészeti kérdés. Hiszen ez sokkal inkább múlik az emberek nyelvükhöz és egymáshoz való viszonyulásán, illetve az emberi közösségek szolidaritásán, mint a nyelvi változások mennyiségén és minőségén. Ha a beszélők fenn akarják tartani, a nyelvi egység a változatok közötti különbségek számunkra nehezen elképzelhető fokait is elviseli, ha meg nem, akkor már a legcsekélyebb különbség is elég a kettészakadáshoz. Gondoljunk arra, hogy például az erdélyi sváb dialektusok beszélői nemigen értik meg a szászt, de ettől még mindkettő német dialektus, mert mindkettő beszélői hiszik és vallják, hogy az a nyelv, amit ők beszélnek, a németnek egy változata. Ezzel szemben a szerbek és horvátok, akik különösebb nehézségek nélkül kölcsönösen értik egymás nyelvét, hol szerbül, illetve horvátul

beszélnek, hol pedig mindnyájan szerbhorvátul (de azt is hol egybeírva, hol kötőjellel), attól is függően, hogy e nyelv vagy nyelvek beszélői éppen milyen viszonyban vannak vagy szeretnének lenni egymással.

A nyelvi egység fennmaradásának esélyeiről tehát a nyelvész pusztán a nyelvi változások elemzése alapján nem sokat mondhat. Figyelembe véve mégis, hogy a magyar nyelv változatai közötti különbségek még csak meg sem közelítették soha azt a mértéket, amely számos európai nyelvre jellemző (egyedül a moldvai csángó nyelvjárás az, ahol a különbségek nagyon feltűnőek, de még mindig nem annyira, hogy attól ne férne bele még az is a magyar nyelvbe), továbbá hogy ez az állítás az utóbbi 80 esztendő történései után is még mindig igaz, és hogy a magyarok körében a nyelvi összetartozás tudata már csak ezért is nagyon erős, úgy gondolom, hogy a magyar nyelv egységének megbomlásától való félelemnek nincs, és még nagyon hosszú ideig nem is lesz semmi alapja.

A különfejlődésen tehát nem valami rendkívüli dolgot értek, és nem is olyasmit, ami majd ezután fog megtörténni, ha meg fog, hanem egyszerűen azt, ami az utóbbi 80 esztendőben folyamatosan történik, amint azt bárki maga is megállapíthatja: azt tudniillik, hogy a magyar nyelv különböző országokban beszélt változataiban olyan, többé-kevésbé jellegzetesen az illető országhoz köthető sajátosságok jelentek meg, amelyek szoros összefüggésben vannak az illető ország szociolingvisztikai jellemzőivel, és amelyek az illető országbeli magyar nyelvhasználat minden színterén és minden regiszterében megmutatkoznak, ha nem is ugyanolyan mértékben. Éppen ezért van az, hogy az ilyen sajátosságok vizsgálatára a klasszikus dialektológia nem alkalmas: ezek a nyelvi jelenségek területhez köthetők ugyan, de nem nyelvjárási sajátosságok. Kutatásukra a szociolingvisztika bizonyul alkalmasabb keretnek. Ezt a folyamatot pedig azért is hívom különfejlődésnek, még ha esetleg lennének is, akik ódzkodnának ettől a szótól, mert így, egybeírva rögtön mutatja a nyelvi változások legfigyelemreméltóbb következményét, és pedig nem is az illető nyelvváltozat, hanem az egész magyar nyelv perspektívájából, de különírva is volna értelme: úgy meg azt emelné ki, hogy ezek a változások külön-külön mennek végbe az egyes változatokban, a többire való tekintet nélkül.

Egy nem éppen általános, de nem is csak szórványosan előforduló egyoldalú értelmezés szerint a nyelvi különfejlődés azt jelenti, hogy a Magyarországon kívüli nyelvváltozatok eltávolodnak a magyarországitól. Mintha csakis azok változnának, a magyarországi meg nem. Márpedig ez biztosan nem lehet így. Hiszen az is közismert tétele az általános nyelvészetnek, hogy a nyelvi változások tekintetében általában a központ az, amely könnyebben újít, gyorsabban változik, a periféria pedig konzervatívabb. Nyelvjárásaink esetében is a peremnyelvjárások a legarchaikusabbak. Ha pedig erre is gondolunk, akkor innen nézve rögtön látszik az is, hogy a magyarországi, illetve a többi regionális nyelvváltozat különfejlődése elég nagy részben annak is tulajdonítható, hogy a magyarországi nyelvváltozat különfejlődik a többitől, azok pedig nem követik ebben.

A Magyarországon kívüli regionális változatok tehát egyebek mellett abban különböznek a magyarországitól (és egyszersmind abban hasonlítanak egymáshoz többé-kevésbé), hogy bizonyos magyarországi nyelvi változások nem terjedtek át az országhatáron. Ennek folytán a külső régiókban élő magyarok gyakran jellegzetes „magyarországiasságokat” vesznek észre az itteniek beszédében. Nem az olyasmire gondolok itt elsősorban, mint például az, hogy a belső-erdélyi embernek feltűnik, ha itt *sárgarépa*-nak hívják azt, amit ő *murok*-ként ismer. Ez nem nagy újság, mindig is így volt: hiszen éppen azért beszélhetünk nyelvi egységesedésről a standard kialakulása kapcsán, mert az emberek sohasem is beszéltek egyformán magyarul, mindig is voltak regionális különbségek, és ezek nagy része a standard kialakulása után is megmaradt, sőt sajátos színekkel tarkította a standard helyi változatait is. (Ettől azonban a magyar nyelv egysége még sohasem bomlott meg, hiszen az ilyen változatosság minden nyelvnek természetes állapota.) Inkább az olyan jelenségekre gondolok most, amelyek az utóbbi 7–8 évtized nyelvi változásai során jelentek meg a magyarországi köznyelvben, de általános elterjedésüket feltehetőleg az országhatárok is akadályozták. A többi régió magyarjai ezek egy részével mintha nehezebben tudnának megbarátkozni. Ezt onnan lehet sejteni, hogy míg az előbbieket általában, ha kuriózumként is, de tudomásul veszik, az utóbbiakat gyakran kommentálják is, éspedig elég kedvezőtlenül. Például, hacsak nem tizenéves fiatalok beszédében találkoznak vele, a *paradicsom* helyett mondott és írott *pari* szót népes atyafiságával egyetemben amolyan meglett emberhez nem illő, gyerekes idétlenkedésnek tartják (legalábbis az erdélyiek), azon meg már egyenesen megbotránkoznak, mikor vásárlás közben az eladó, aki életkora felől gyerekük is lehetne, minden teketória nélkül tegezni kezdi őket.

Vagy ott van az, amiről magam nyelvészként sem igen értem, hogyan tudhatott annyira elterjedni Magyarországon elsősorban az áruk csomagolásának felirataiban: a szervetlen szerkesztés. Íme néhány példa (azért közlöm őket keretben, mert a szöveg elhelyezése is fontos):

Gyömbér

ŐRÖLT

FASÍRT-

fűszerkeverék – petrezselymes

Gyermek

TEAKEVERÉK

FILTERES

Mindháromra az jellemző, hogy a szavak szervesen következnek egymás után, pedig ugyanezeket megfelelő sorrendbe rakva (és megfelelő formában nyomtatva) értelmes, szerves szó szerkezeteket kapnánk: *Őrölt gyömbér, Petrezselymes fasírtfűszer-keverék, Filteres gyermektea-keverék*. Semmivel sem kellene több szöveget nyomtatni a tasakra, hiszen ugyanazokat a szavakat használjuk fel így is, úgy is. Hogy ez sem volna éppen lehetetlenség, azt az is mutatja, hogy olyat is találtam, ahol már csak a tipografizáláson kellene egy kicsit segíteni, hogy első ránézésre is érthető, szerves szerkezet legyen belőle:

<i>morzsolt</i> Majoranna

Elképzelni sem tudom, hogy kinek, és főleg, hogy miért tetszenek mégis jobban a szerves szerkesztésű formák (mert hogy valakinek így tetszenek, az biztos, hiszen különben nem fordulnának elő ilyen nagy számban). E jelenség egyik emlékezetes példáját 2002 márciusának elején volt szerencsém látni egy debreceni áruházban, egy kosárra ez volt kiírva:

Sapka	gyerek
téli	vegyes
1 db	

Ilyesmit mi Romániában csak akkor látunk, ha hoznak Magyarországról. Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy mi eleve elég ritkán is kerülünk olyan helyzetbe, hogy ilyen jellegű feliratokat kelljen alkotnunk: a feliratok legnagyobb részét mi a többség nyelvén látjuk.

Vannak viszont olyan magyarországi nyelvi változások is, amelyek egyenesen vonzóak a többi régióbeli magyarok számára. A 89-es rendszerváltások után a külső régióbeliek a korábbihoz képest összehasonlíthatatlanul többen és gyakrabban járnak Magyarországra. Mivel a korábbi elszigeteltség miatt nem követhették nyomon az itteni nyelvi folyamatokat, most még a nem egészen új keletű nyelvi változások eredményei is az újdonság erejével hatnak számukra, és rögtön felfigyelnek rájuk. Ezek egy részét aztán, különösen az imponálóbbakat, gyorsan el is tanulják, már csak azért is, mert Kolozsváron például ma, hogy úgy mondjam, sikkes olyasmit mondani (különösen diákok között), mint például: *az egy dolog, hogy ...*, vagy *az emellett, emiatt* helyett használta *ez mellett, ez miatt* (ezt különösen egyes politizáló értelmiségiek kedvelik), a *nem igazán (szeretem)* pedig ma már a romániai újságokban is gyakori.

A nyelvi különfejlődés másik, nagyobb hatású tényezője a Magyarországon kívüli magyarok kétnyelvűsége. 1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való

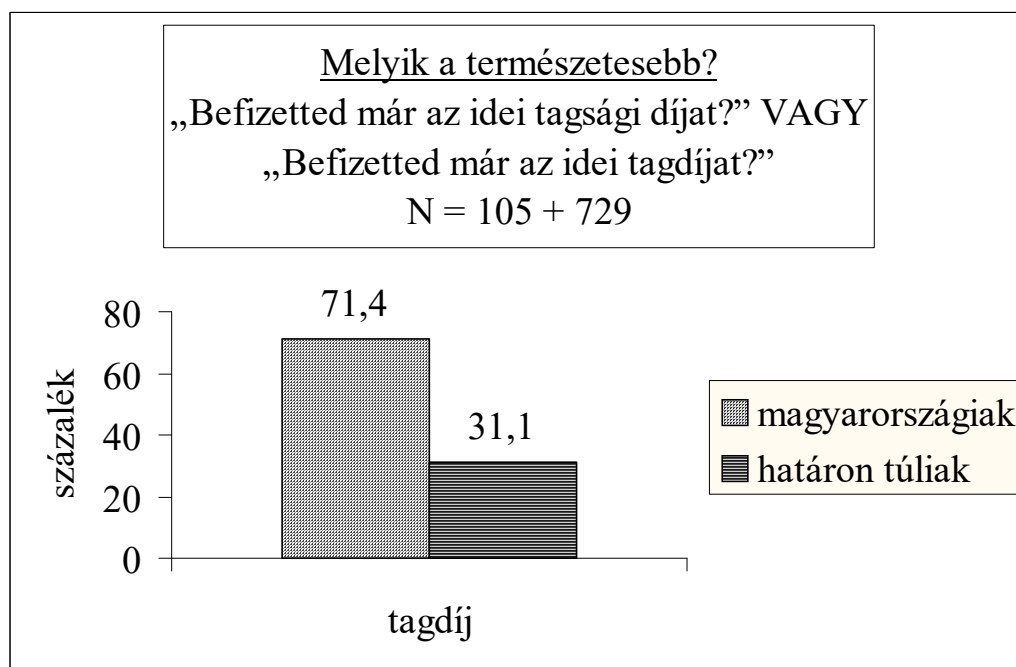
érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelvén, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még olyan helyzetekben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. A magyarok körében a nyelvi jogok kérdése is legfeljebb csak olyan vonatkozásban merült fel, ha egyáltalán felmerült, hogy a nem magyar kisebbségeknek milyen nyelvhasználati jogokat célszerű biztosítani.

1918 után ez a helyzet teljesen megváltozott. A Kárpát-medencében a nyolc országból egyedül Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, és egyedül itt van teljes, minden szintre és területre kiterjedő használati köre. A többi országban pedig az ott élő, összesen mintegy 3 millió magyar legnagyobb része kénytelen az anyanyelvén kívül egy másik nyelvet, az államnyelvet is nemcsak bizonyos szinten megtanulni, hanem nap mint nap használni is, ha bizonyos helyzetekben el akar boldogulni. A különböző országok jogszabályai ugyan bizonyos esetekben lehetővé teszik a magyar nyelv hivatali használatát (Szlovákiában 1999 óta, Romániában 2001 áprilisa óta, a magyarok 20%-os jelenlétét szabva meg feltételként), de ez egyrészt korántsem ugyanaz, mint ha a magyarnak hivatalos nyelv státusa lenne, másrészt pedig a gyakorlatban egyelőre ez is elég nehézkesen alakulgat: a magyar nyelv hivatali használata még mindig Szlovéniában működik mind közül a legjobban.

Ennélfogva ezeknek az embereknek legnagyobb része kétnyelvű. Erre a magyarok már csak azért is rá vannak utalva, mert környezetükben a magyart második nyelvként beszélő nem magyarok száma látványosan megcsappant: legalábbis Romániában az idősebbek közt még csak találni magyarul is tudó románokat, a fiatalok körében azonban alig. A kétnyelvűség mértéke és a második nyelv használatának gyakorisága ugyan nagy változatosságot mutat, hiszen ez vidékenként is különböző lehet, attól függően, hogy a magyarok tömböt alkotva élnek-e ott, vagy szórványban, de még ha tömbben élnek is, sőt az államnyelvet nem is igen ismerik, akkor is egy olyan nyelvváltozatot használnak, amelynek számos eleméről rögtön látszik, hogy kétnyelvűektől ered.¹ A nyelvi egységesedés folyamata ugyanis a különfejlődés mellett is folytatódik, de az előző nyelvtörténeti korszakhoz képest azzal a különbséggel, hogy most külön-külön érvényesül a nyolc országon belül. Ennek eredményeképpen az államnyelvet alig beszélő, gyakorlatilag egynyelvű beszélők is sok mindent átvesznek a kétnyelvű magyarok nyelvváltozatából.

¹ A székelyföldi Baróton például a talicska neve *raba*, e szó legtöbb használójától azonban hiába próbálnánk megtudni, mi a neve románul a talicskának (ti. *roabă*), mert nem tudja. Neki a *raba* magyarul van, úgyannyira, hogy ha valaki az ő környezetében *talicská*-nak nevezi, megkérdi tőle, miért beszél olyan vásárhelyiesen: ez a szó ugyanis számára sokkal inkább a marosvásárhelyi nyelvváltozat tartozéka, semmint a magyar standardé. – Ezt a példát Berszán István kollégámnak köszönöm.

Mint tudjuk, a kétnyelvű ember sohasem úgy beszél anyanyelvét, mint az egynyelvű, nemcsak nálunk, hanem sehol a világon; a különbség széles skálán mozog a nagyon feltűnőtől az alig észrevehetőig. A kétnyelvű ember anyanyelvhasználatának vannak bizonyos általános jellemzői, ezek mögött komplex pszicholingvisztikai tényezők állnak. Ilyen például az analitikus szerkezetek előnyben részesítése a szintetikusak helyett. Ezt a jelenséget mi is mértük a Kontra Miklós vezette Kárpát-medencei szociolingvisztikai felmérés során, és valóban nagyon szignifikáns eltéréseket találtunk a magyarországi és a többi nyelvvaltozat között. Arra a kérdésre például, hogy a következő két mondat közül: *Befizetted már az idei tagsági díjat?*, illetve *Befizetted már az idei tagdíjat?*, melyiket tartják természetesebbnek, összesen 834-en válaszoltak, ebből 105 magyarországi. Közülük 75 személy, azaz 71,4%-uk a szintetikusabb *tagdíj*-at tartja természetesebbnek. Ezzel szemben a 729 nem magyarországi közül csak 227-en (31,1%-ban) tartják természetesebbnek a *tagdíj*-at, több mint kétharmaduk az analitikusabb *tagsági díj*-ra szavaz:

Az arányok bizonyos mértékig Magyarországon kívül is országoként eltérnek (a *tagdíj*-at legnagyobb arányban, 36,3%-ban az erdélyiek választják, legkisebb arányban, 24,6%-ban a muravidékiek), de a *tagsági díj* mindenütt látványosan vezet a *tagdíj*-jal szemben.

Az ilyen tendenciák jelenléte jellegében egymáshoz hasonlóvá tesz minden nem magyarországi nyelvvaltozatot, és megkülönbözteti őket a magyarországitól. Ez azonban csak az analitizáló jelleg meglétére vonatkozik, nem okvetlenül maguk a konkrét nyelvi formák lesznek hasonlóak, hiszen ez a tendencia nem szükségszerűen ugyanazon kifejezésekben nyilvánul meg mindegyik ilyen nyelvvaltozatban.

A kétnyelvűség másik velejárója a szó- és kifejezés-kölcsönzés, valamint a tükörfordítások. Mivel az átadó nyelv országoként más és más, ennek a folyamatnak csakis

az lehet az eredménye, hogy ilyen tekintetben mindegyik nyelvváltozat az összes többtől különbözni fog. A kölcsönzések egy része az illető országban is helyi vagy éppenséggel alkalmi használatú, más része azonban ma már beletartozik az ottani köznyelv szókészletébe, hiszen az ilyeneket mondhatni mindenki ismeri és használja is. Ilyen például Erdélyben a románból kölcsönzött *aragáz* 'gáztűzhely', amelyet annyira magyar szónak tart mindenki, hogy sokan nagyon meg is vannak lepődve, mikor megtudják, hogy ezt Magyarországon vagy Szlovákiában nem így hívják.²

Eddig a kétnyelvűség természetes velejáróiról beszéltem, de vannak a különfejlődésnek olyan tényezői is, amelyek nem közvetlenül a kétnyelvűség következményei. Ezt azért vezettem így be, hogy külön is hangsúlyozhassam: nagy tévedés lenne a Magyarországon kívüli magyar nyelvhasználat minden sajátosságát kizárólag a kétnyelvűséggel magyarázni. Sőt még az is félrevezető lehet, ha egyszerűen kisebbségi kontaktusváltozatoknak nevezzük ezeket a nyelvváltozatokat, hiszen ezeknek bizonyos jellegzetességei ugyan valóban abból adódnak, hogy mindegyiknek szorosabb kontaktusai vannak egy-egy másik nyelvvel, de a sajátosságok korántsem merülnek ki ennyiben. A továbbiakban a nyelvi különfejlődésnek néhány olyan tényezőjét említem meg, amely nem a kétnyelvűség következménye.

Az egyik azzal függ össze, hogy a világ változásával az ember környezetében folyton olyan új dolgok jelennek meg, amelyekre még nincs szava. Beszélni azonban kell róluk, a névtalálás nyelvi feladatát pedig nem lehet boldogabb időkre halasztani, nem várhatjuk meg, míg megtudjuk, van-e ezeknek már Magyarországon valamilyen nevük, hogy azt használjuk mi is, hanem ott rögtön élünk a nyelvi kreativitás kínáló lehetőségeivel. Ilyen módon szavak, kifejezések sokasága születik meg, amelyek egy-egy országban akár általános használatúvá is válhatnak. Amikor például az autózás tömegméreteket öltött, a magyarországi autósoknak *jogosítvány*-uk (majd *jogsi*-juk) lett, a romániaiaknak meg *hajtási engedély*-ük, vagy egyszerűen *hajtási*-juk. A romániai név egy kicsit pontosabban mondja meg, miről is van szó, de mindkettő kétségtelenül magyarul van, ha különböznek is. Sötétben vezetve a magyarországi autósok *reflektorral* közlekednek, a romániai magyarok viszont *hosszú fényvel*, de ha szemből is jön valami, akkor *rövid fényre* váltanak. Mondanám itt is, hogy mindkettő magyarul van, de mivel az emberektől sok minden kitelik, el tudom képzelni, hogy olyat sem lenne nehéz találni, aki azt mondja, hogy a *reflektor* nincs magyarul. A *hosszú fény* persze aligha független attól, hogy románul *fază lungă* (betű szerint 'hosszú fázis') a neve, de ettől még Romániában magyar beszédben nagyon jól beválik.

Az egyik legfeltűnőbb fejleménye a mostani nyelvtörténeti korszaknak a korábbihoz

² Érdeemes megjegyezni, hogy ez a szó talán nem is egészen véletlenül kimaradt a román kölcsönzések szótárából (Márton Gyula – Péntek János – Vöő István: *A magyar nyelvjárás román kölcsönzavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977): elég figyelmes kiadói szerkesztője voltam pedig, de nekem sem tűnt fel a hiánya, nyilván mindnyájan annyira természetesen használtuk, hogy eszünkbe sem tudott jutni, hogy ez is román eredetű.

képest az, hogy éppen azon a területen alakult ki a legnagyobb változatosság, amelyen korábban minden máshoz képest a legtökéletesebben ment végbe a nyelvi egységesedés folyamata: a különböző állami, közigazgatási és más hivatalos intézményekre, ezek megszervezésére, működésére és számtalan tartozékára vonatkozó terminológiában. Korábban ez azért volt annyira egységes, hogy még apróbb táji sajátosságai sem igen lehettek, mert központi kodifikálásnak volt az eredménye: törvény írta elő például, mi az, hogy *járásbíróság*, a különböző űrlapokon, hivatalos iratokon és egyéb hasonló nyomtatványokon ott állt felírva magyarul, hogy melyik micsoda, s ezeket Nyitrától Újvidékig és Soprontól Csíkszeredáig mindenki ugyanúgy hívta. 1918 után azonban az intézményrendszert mindenütt többször is átalakították, s ha a lényeg ez nem érintette is mindig, de a terminológiát igen. Központi kodifikálás is volt mindenütt, de csak az államnyelven. A magyar megfelelőket mindenütt úgy kellett hozzá kialakítani, ez azonban inkább egy spontán, nem központilag irányított kodifikálás útján oldódott meg, így megesik, hogy ugyanarra a dologra egyszerre több megnevezés is forgalomban van, és ezek országoként is meglehetősen eltérnek egymástól. A megfelelő magyarországi terminusokat sokszor már csak azért sem lehetett átvenni, illetve ottani jelentésükben használni, mert a különböző országokbeli hasonló jellegű intézmények szerkezete nem volt egyforma. Gondoljunk a szlovákiai *alapiskola*-ra, a romániai *liceum*-ra, és hosszan sorolhatnánk a hasonló példákat. A beszélt nyelvben pedig az is gyakori, hogy az ilyen fogalmakat a Magyarországon kívüli nyelvváltozatokban az illető államnyelvből kölcsönzött szóval nevezik meg, hiszen mindenütt úgy látják a feliratokon vagy a különböző nyomtatványokon.

Annak pedig, hogy Magyarországon kívül a magyar nyelv sehol sem hivatalos nyelv, az lett a további következménye, hogy a magyar nyelv használatának színterei leszűkültek. Az anyanyelv és a második nyelv használatában egyfajta komplementaritás alakult ki: vannak olyan területek, ahol főleg vagy kizárólag az államnyelv használatos. Így az anyanyelv bizonyos funkciói meglehetősen elsorvadtak, mégpedig az azokhoz tartozó nyelvi eszközökkel együtt. Ennek következtében például ma a romániai magyarok elég nagy része sokkal könnyebben ír meg egy kérvényt románul, mint magyarul.

Egy másik tényezője a különfejlődésnek az, hogy mivel Magyarországon kívül egyik országban sincs teljes körű és minden szintű anyanyelvű oktatás, ez az intézmény nem biztosítja teljesen a magyar szakkifejezések elsajátításának lehetőségét, sem a különböző szakmák, sem a tudományok terén. Romániában például a magyar tannyelvű iskolákban hosszú ideig csak a románból fordított tankönyveket lehetett használni, a fordítók pedig, mivel a bevett magyar terminológiát maguk sem ismerték rendesen, gyakran rögtönzött megoldásokkal éltek. Az anyanyelvű szakoktatás hiányának pedig sokszor megfigyelhető következménye, hogy a szakmunkás kínos zavarba kerül, ha mesterségéről magyarul kell beszélnie, mert láthatólag nem ismeri az ehhez szükséges szavakat, így ha restelkedve is, kénytelen román kifejezéseket keverni magyar beszédébe. Az is megtörténik, hogy ha maguk között vannak, a szakmáról egyenesen románul kezdenek beszélni, hogy ne kelljen folyton

váltogatni.

Aki nem gondolja végig, miről is van itt szó tulajdonképpen, az ilyenek láttán esetleg azt mondhatja: ezt meg kell érteni, és így kell tudomásul venni, hiszen így beszél a kétnyelvű ember. Pedig a kétnyelvű ember rendesen nem így beszél.³ Így csak akkor beszél, ha nincs biztosítva az az elemi nyelvi joga az azzal járó összes lehetőségekkel együtt, hogy anyanyelvét annak minden regiszterében és funkciójában a számára szükséges szinten elsajátíthassa, ha tőle független okokból kell szenvednie az anyanyelvtudásában érzett hiányok miatt. Mert mikor nyelvi hiányról beszélek, akkor nem olyasmire gondolok, ami az ilyen gondokkal küszködő emberek beszédében a nyelvészek vagy más külső „ítész” megfigyelőnek hiányzik, hanem arra, ami magának a beszélőnek hiányzik, aminek a hiánya beszéd közben számára is nyilvánvalóvá válik, és ez sokszor kínos frusztrációérzéssel tölti el, sőt olykor szégyenérzettel is, pedig a nyelvi hiány jelenségének kialakulásáért nem ő a felelős, ő rendszerint nem tehet semmiről, hanem a hiányos vagy rosszul működő oktatási intézmények, valamint az illető államok korlátozó jogszabályai.

Mindezek a körülmények együttesen azt is eredményezték, hogy a magyar nyelvnek nemcsak a környező népek szemében, hanem a Magyarországgal szomszédos országokban némileg a magyarok körében is csökkent a presztízse, ez pedig különösen szórványhelyzetben gyorsítja a nyelvi asszimilációt, bizonyos helyeken pedig a végleges nyelvcsereét.

A nyelvi különfejlődés egyéb tényezőiről most nem szólok, az eddigiek már elég alapot adnak bizonyos tanulságok levonására. Az első az, hogy 1918-cal kezdődően véget ért az a nyelvtörténeti korszak, mikor a magyar nyelvet a magyarországi magyar nyelvvel lehetett azonosítani. A nyelvész szakmában hosszú ideig elég nehezen tudtunk megbarátkozni ezzel a gondolattal, s a magyarországi nyelvváltozatra úgy tekintettünk, mint amelynek nemcsak földrajzi, hanem normatív értelemben is központi, sőt, hogy úgy mondjam, monopolhelyzete van. Ebből így még talán nem is lett volna nagy baj, de vulgárisabb megfogalmazásában ez már úgy szólt, hogy minden úgy van magyarul, ahogy Magyarországon használják, ha pedig valamit nem úgy használunk, az legalábbis kétséges, hogy egyáltalán magyarul van-e, de általában ennél csúnyábban is mondtuk. Ha azonban továbbra is ragaszkodnánk ehhez a szemlélethez, akkor ez azt jelentené, hogy nekünk már nem kell félnünk a magyar nyelv többfelé szakadásától, hiszen már megtörtént. A mostani nyelvtörténeti korszakban ugyanis a magyar nyelv egységét csakis úgy lehet fenntartani, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul

³ Ismert dolog, hogy kétnyelvű emberek amúgy gyakran élnek a kódváltással: bizonyos helyzetekben egymás között is átváltanak a másik nyelvre egy-egy szó, egy-egy kifejezés vagy akár több mondat erejéig is, mert úgy hitelesebb vagy „figurásabb”, vagy egyszerűen praktikusabb, különösen ha a másik nyelven hallott dolgokról számolnak be. Itt azonban most nem erről van szó, hanem az olyan helyzetekről, mikor a beszélő azért van rászorulva a másik nyelv használatára, mert az anyanyelvén nem tudja elmondani, amit el akar, pedig úgy szeretné inkább.

beszélni többféleképpen is lehet, és ez így van rendjén. Ez nem azt jelenti, hogy már nem érvényes a „csak egy magyar nyelv van” tétele. Dehogynem érvényes. De csak akkor maradhat az, ha úgy fogjuk fel, hogy ezen az egy magyar nyelven az emberek különbözőképpen beszélnek, helyzetüknek megfelelően.

Szerencsére a szemléletváltásnak már látjuk is bizonyos biztató jeleit. A Magyar Értelmező Kéziszótár új kiadása már úgy készül, hogy felveszi a Magyarországon kívüli magyar nyelvváltozatok legfontosabb sajátos elemeit is: szavakat, kifejezéseket, sajátos jelentéseket, mindegyiknél feltüntetve, hogy melyik országra jellemző a használata. Ennek remélhetőleg pozitív hatása lesz az emberek gondolkodásmódjára is, és reményt adhat a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyaroknak, hogy mégiscsak sikerül megőrizniük magyar anyanyelvüket, hiszen ebben nem kisebb dolog fejeződik ki, mint annak elismerése – mégpedig a Magyar Tudományos Akadémia tekintélye által megerősítve –, hogy az is magyarul van, ahogyan ők beszélnek.

Örvendetes lenne, ha ezt a jó példát a helyesírási szabályzat legközelebbi módosítása is követné. Sietek megjegyezni: nem arra gondolok, hogy alakítsunk ki külön magyarországi és külön szlovákiai vagy romániai helyesírást. Hanem arra, hogy olyanná kellene tenni a magyar helyesírást, bizonyos túlszabályozásait olyan módon kellene fellazítani, hogy azt ne csak Budapesten lehessen kényelmesen használni, hanem Beregszászon vagy Kolozsváron is. Én például, valahányszor le kell írnom Erdélyben a *nájlon* szót, kénytelen vagyok tudatosan véteni a szabályzat ellen, amely szerint csak *nejlon*-ként volna szabad leírnom. Én azonban nem írhatom így, mert ezt Erdélyben annyira csak *nájlon*-nak ismeri mindenki, hogy az *e* betűt sajtóhibának vélnék,⁴ vagy ami nekem még rosszabb lenne: a jobban értesültek azt mondanák rám, hogy elment az eszem, és már én is pestieskedem. Tévedés ne essék: nem azt javasolnám, hogy ezentúl a *nájlon* legyen kötelező mindenki számára, hanem csak annyit, hogy a *nejlon* mellett a *nájlon* is legyen ott mint helyes alak. Elvégre ez sem lenne nagyobb csoda, mint a *veder* és *vödör* kettőssége.

A jelenkori nyelvtörténeti korszak jellemzőinek áttekintéséből adódó másik tanulság az, hogy ebben a korszakban a Magyarországon kívüli magyar nyelvváltozatok beszélőinek olyanfajta sajátos nyelvhasználati gondjaik lettek, mégpedig bizonyos helyeken meglehetősen súlyosak, amilyenekkel korábban Kárpát-medencei magyaroknak sohasem volt még alkalmuk találkozni, ezért az ilyenek kezelésére nincsenek kialakult eszközeink és módszereink, ezek kidolgozása tehát sürgős tennivalóink közé tartozik.

Ezt azonban nagy körültekintéssel kell elvégezni, mert a sebtében összetákolt

⁴ Ez nem túlzás: egyszer dialmasan mutatta nekem valaki Kolozsváron, hogy még a helyesírási szótárban is vannak sajtóhibák, hiszen ő ott azt olvasta, hogy *Einsteinnel*, pedig az helyesen nyilván *Einsteinnal* kellene hogy legyen. Egy világ omlott benne össze, mikor megmagyaráztam neki, hogy ezt nem úgy kell olvasni, hogy *Ájnstájnnel*, hanem úgy, hogy *Ejnstejnnel*, és így már érthető. Ez neki, mint mondta, soha nem jutott volna eszébe.

improvizáció többet árthat, mint amennyit használ. Nagy bajában az ember kapkod minden meglevőhöz, nekünk is könnyen az juthat eszünkbe első ötletként, hogy ha súlyos nyelvhasználati gondok vannak, akkor sokkal több erőt kell a nyelvművelésre fordítani, mint eddig. Sajnos minden elképzelhető ötlet közül ez volna az egyik legrosszabb. A nyelvművelés ugyanis az ilyen bajok kezelésére már csak azért sem alkalmas, mert nem az ilyen helyzetekre van kitalálva. Nyelvszemlélete az előző nyelvtörténeti korszak nyelvi viszonyaira való tekintettel alakult ki, akárcsak alapelvei és módszerei, és ha mi ezeket akarnánk alkalmazni a megváltozott körülmények között, azzal csak rontanánk a helyzeten. Gondoljuk csak el, milyen hatása lehet annak, ha emberek ezreinek, akik biztosan nem saját hibájukból nyelvi és kifejezésbeli nehézségekkel küzdenek, folyton azt magyarázzuk vagy legalábbis azt sugalljuk, hogy magyarul beszélni csak tisztán és helyesen szabad és illik, és hogy ez nekik egyfajta kötelességük is, amelynek teljesítését akár számon is lehet rajtuk kérni. Ennek eredménye csak az lehet, hogy valahányszor a mindennapi társalgásától egy kicsit is eltérő helyzetben meg kell szólalniuk, tele lesznek görcsökkel és szorongással, nyelvi teljesítményük ettől még inkább leromlik, és odalesz az a kicsi önbizalmuk is, amely most még elég ahhoz, hogy ha olykor nehézségekkel küzdve is, de akarjanak magyarul beszélni. Az ő esetükben a nyelvművelés ilyen formájával kísérletezni ugyanolyan groteszk és – engedelemmel legyen mondva – embertelen dolog lenne, mint a sok évre ágyhoz kötött betegnek a mozgáshiányos életmód ártalmairól tartani felvilágosító előadást.

Nem szeretném, ha ezt, amit most mondtam, valaki is abba a disputába illesztené, és annak tükrében próbálná értelmezni, amely az utóbbi években Magyarországon a nyelvművelés haszna vagy kára körül folyik. Ezért mondom el, hogy ezt én nem mostanában kezdtem el mondani. Több mint húsz éve már, hogy a Román Televízió magyar nyelvű adása rám bízott egy magyar nyelvi műsort. A szerkesztőség ugyan nyelvművelőnek szánta, én azonban arra gondoltam, hogy a nézőknek sokkal többet használok vele, ha inkább megpróbálom valahogy hatástalanítani bennük azt, ami főleg tanáraik nyelvművelő igyekezete nyomán szorult beléjük, és sokszor a beszéd-től való szorongó félelemben, illetve a kényszeredett és mesterkélt fogalmazásmódban, a gyanús formák kínos kerülésében és a hiperkorrekciókban nyilvánult meg. Mivel az akkori nyelvművelésnek az volt a jelszava, hogy *Beszélni nehéz*, én azt a címet adtam műsoromnak: *Beszélni könnyű*. És arra próbáltam biztatni nézőimmet, hogy beszéljen csak ki-ki nyugodtan úgy, ahogy szokott, mert az még mindig sokkal jobb, mint olyasmivel kísérletezni, ami az ő lehetőségeiket nyilvánvalóan meghaladta. Ennél jobbat akkor nem tudtam, de eszközeim sem nagyon lettek volna hozzá.

Ma azonban már többre is lehetőség van. Nemrég alakult meg Kolozsváron az MTA segítségével a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Programjában szerepel, hogy foglalkozni fog a romániai magyarok nyelvhasználati gondjaival, és ezt *nyelvi rehabilitáció* néven szeretné elindítani. Egyelőre a legfontosabb feladat azt kitalálni, hogy ezt hogyan lehet jól csinálni. Nem lesz könnyű, hiszen most még csak azt az egyet lehet róla tudni, hogy akármilyen lesz is, még csak hasonlítania sem szabad ahhoz, amit általában a nyelvművelésen értenek.

Remélhetőleg sikerül majd megtalálni hozzá azt a formát, amely hatékony is legyen, és ne ártson, hanem használjon.

SZILÁGYI N. SÁNDOR